

УДК 347.961.1

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-3>

Аліна МАРЖИНА

аспірантка, Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, Україна, 01601

ORCID: 0000-0001-5121-2618

Бібліографічний опис статті: Маржина, А. (2021). Зародження правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні: історико-правовий аспект. Law. State. Technology, 3, 15–19, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-3>

ЗАРОДЖЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Метою статті є встановлення правових передумов зародження правового забезпечення нотаріальної діяльності в незалежній Україні, а також здійснення історико-правового аналізу положень нормативно-правових актів, що регламентували нотаріальну діяльність за період із серпня 1991 до грудня 1993 р. Авторкою визначено та доведено актуальність наукового дослідження історико-правових аспектів зародження правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні. Доведено, що в сучасних умовах реформування та посилення правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні насамперед важливо провести критичний аналіз історії зародження правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні, причому такий аналіз варто розпочати із серпня 1991 р., коли було проголошено незалежність України і вітчизняній правовій системі дісталася у спадок, по-перше, система радянського нотаріату, по-друге, відповідне правове регулювання нотаріальної діяльності, що було засноване на нормативно-правових актах, прийнятих органами державної влади союзного та республіканського рівнів. **Методологічною основою** роботи є історико-правовий метод дослідження, що використаний крізь призму заснованості пізнання на принципі історизму. Принцип історизму визначив загальну стратегію вивчення історико-правових аспектів зародження правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні. Використання історико-правового методу дало змогу критично проаналізувати положення нормативно-правових актів на надати оцінку стану правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні в період 1991–1993 рр.

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що стаття є сучасним науковим дослідженням, у якому визначено та охарактеризовано правові передумови зародження правового забезпечення нотаріальної діяльності в незалежній Україні, надано критичний аналіз положень нормативно-правових актів, що регламентували нотаріальну діяльність за період із серпня 1991 до грудня 1993 р. За результатами дослідження обґрунтовано комплекс **висновків**, де з'ясовано, що правове забезпечення нотаріальної діяльності в Україні в межах окресленого нами періоду було представлено радянською моделлю, що засновувалася на моделі механізму здійснення нотаріальної діяльності, який включав у себе правове закріплення: 1) системи суб'єктів нотаріальної діяльності та їхнього правового статусу (повноваження, відповідальність тощо); 2) процесуальних аспектів здійснення нотаріальної діяльності (підстави, умови та порядок учинення нотаріальних дій, правові засоби гарантування здійснення нотаріальної діяльності тощо); 3) юридичного значення результатів нотаріальної діяльності (правова характеристика нотаріальних актів, їх значення для правової сфери життєдіяльності суб'єктів, можливості гарантування та захисту прав і законних інтересів суб'єктів права тощо).

Ключові слова: нотаріат, нотаріальна діяльність, механізм нотаріальної діяльності, правове забезпечення, правове забезпечення нотаріальної діяльності.

Alina MARZHINA

Postgraduate Student, Institute of State and Law. V.M. Koretsky of the National Academy of Sciences of Ukraine, 4 Tryokhsviatitelska str., Kyiv, Ukraine, 01601

ORCID: 0000-0001-5121-2618

To cite this article: Marzhyna A. (2021). Zarodzhennia pravovogo zabezpechennia notarialnoi diialnosti v Ukraini: istoriko-pravovii aspekt [Origin of legal provision of notarial activity in Ukraine: historical and legal aspect]. Law. State. Technology, 3, 15–19, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-3-3>

ORIGIN OF LEGAL PROVISION OF NOTARIAL ACTIVITY IN UKRAINE: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT

The **purpose** of the article is to establish the legal preconditions for the emergence of legal support for notarial activities in independent Ukraine, as well as historical and legal analysis of the regulations governing notarial

activities for the period from August 1991 to December 1993. The author identifies and proves the relevance of scientific research of historical and legal aspects of the emergence of legal support for notarial activities in Ukraine. It is proved that in the current conditions of reforming and strengthening the legal support of notarial activity in Ukraine, first of all, it is important to conduct a critical analysis of the history of legal support of notarial activity in Ukraine. The system inherited: first, the system of Soviet notariate, and secondly, the relevant legal regulation of notarial activities, which was based on regulations adopted by public authorities at the union and republican levels. The **methodological basis** of the work is the historical and legal method of research, which is used through the prism of the foundation of knowledge on the principle of historicism. The principle of historicism has defined the general strategy of studying the historical and legal aspects of the emergence of legal support for notarial activities in Ukraine. The use of the historical-legal method allowed to critically analyze the provisions of normative legal acts to assess the state of legal support of notarial activity in Ukraine in the period 1991-1993. The **scientific novelty** of the study is due to the fact that the article is a modern scientific study, which identifies and characterizes the legal prerequisites for the emergence of legal support for notarial activities in independent Ukraine, provides a critical analysis of regulations governing notarial activities for the period from August 1991 to December 1993. The study substantiated a set of conclusions, which revealed that the legal support of notarial activities in Ukraine within the period outlined by us was represented by the Soviet model, based on the model of the mechanism of notarial activities, which included legal consolidation: 1) sub objects of notarial activity and their legal status (powers, responsibilities, etc.); 2) procedural aspects of notarial activity (grounds, conditions and procedure for performing notarial acts, legal means of guaranteeing notarial activity, etc.); 3) the legal significance of the results of notarial activities (legal characteristics of notarial acts, their significance for the legal sphere of life of the subjects, the possibility of guaranteeing and protecting the rights and legitimate interests of the subjects of law, etc.).

Key words: notary, notarial activity, mechanism of notarial activity, legal support, legal support of notarial activity.

Актуальність проблеми. Нотаріальні діяльність – це самостійний різновид юридичної практичної діяльності, юридичність та офіційність якої підтверджується насамперед її відповідним правовим забезпеченням. Причому таке правове забезпечення визначається різними чинниками, які фактично виступають умовами концептуальності функціонування системи нотаріату в державі. Відзначаючи принципову роль нотаріату та нотаріальної діяльності в сучасних умовах функціонування правової системи та розбудови громадянського суспільства, правове забезпечення здійснення нотаріальної діяльності є цілком об'єктивно витребуваним фактом, зумовленим потребами суспільства та громадян у посиленні юридизації відносин між ними. Приналежність України до правової системи романо-германського типу, а системи нотаріату – до нотаріату латинського типу, засвідчує принциповість його належного правового забезпечення, недопустимість прогалин, колізій у цій сфері, функціональну недостатність виключно таких форм (джерел) права, як правовий звичай та судовий прецедент, для правового забезпечення. Сьогодні нотаріальна діяльність є законодавчо регульованою діяльністю, яка розвивалася еволюційно, формувалася під впливом зазначених вище чинників і сьогодні знаходиться у стані вдосконалення та посилення. Проте постійні зміни правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні засвідчують недосконалість (або навіть відсутність) чітких науково обґрунтованих концептуальних підходів до правового забезпечення нотаріальної діяльності, де важливе місце має

бути відведене так званому «діяльнісному підходу», уявлення про який має становити основу такого правового забезпечення. Тому в сучасних умовах реформування та посилення правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні насамперед важливо провести критичний аналіз історії зародження правового забезпечення нотаріальної діяльності в країні, причому такий аналіз варто розпочати із серпня 1991 р., коли було проголошено незалежність України і вітчизняній правовій системі дісталася у спадок, по-перше, система радянського нотаріату, по-друге, відповідне правове регулювання нотаріальної діяльності, що було засноване на нормативно-правових актах, прийнятих органами державної влади союзного та республіканського рівнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній юридичній науці як ученими історико-правових, так і галузевих юридичних наук неодноразово робилися спроби провести ретроспективний аналіз правового забезпечення нотаріату та нотаріальної діяльності. Зокрема, слід окремо відзначити праці таких науковців, як М.І. Авдєєнко, В.Г. Голованов, О.М. Золотухіна, А.М. Колодій, О.А. Підпригора, С.Я. Фурса, В.М. Черниш та ін., які опосередковано досліджували окремі аспекти законодавчого забезпечення статусу нотаріусу, правового регулювання порядку нотаріального оформлення правочинів, історії розвитку правового статусу суб'єктів нотаріальної діяльності тощо. Водночас наданий ними аналіз здебільшого мав вузькопредметний характер та стосувався тематики їхніх наукових досліджень.

Окрім того, з урахуванням високого рівня інтенсивності зміни правового забезпечення нотаріальної діяльності важливим є переосмислення відповідних наукових досліджень зазначених вище вчених, оновлення аналізу правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні та головне – здійснення критичного аналізу тих положень, які становлять зміст сучасного стану правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні.

Визначення мети дослідження. Метою статті є встановлення правових передумов зародження правового забезпечення нотаріальної діяльності в незалежній Україні, а також здійснення історико-правового аналізу положень нормативно-правових актів, що регламентували нотаріальну діяльність за період із серпня 1991 до грудня 1993 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цілком справедливо розпочати аналіз питань становлення правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні з 24 серпня 1991 р., що пов'язане з прийняттям Постанови Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» (Postanova, 1991). Проголошення незалежності України поставило перед нашою державою питання формування нової законодавчої бази України як новоутвореної держави. Таке формування не може відбутися одночасно, тому Верховна Рада вирішує це питання шляхом прийняття Закону України «Про правонаступництво України» (Zakon, 1991), тим самим зберігаючи чинність нормативно-правових актів загальносоюзного та республіканського рівнів у частині їх несуперечності положенням актів України, що, по суті, закріплювало режим тимчасової чинності положень указаних актів на території новоутвореної держави. Так, указаним Законом України було закріплено режим переживаючої дії Конституції (Основного Закону) Української РСР, а також законів Української РСР та інших актів, ухвалених Верховною Радою Української РСР. Причому вказані акти діють на території України за умови їх несуперечності положенням законів України, котрі будуть ухвалені після проголошення незалежності України. Таким чином, після проголошення незалежності України та прийняття Закону України «Про правонаступництво України» в країні починаючи з 1991 р. продовжували діяти положення радянського законодавства у сфері нотаріату та нотаріальної діяльності. Законодавство СРСР у сфері нотаріальної діяльності було представлено насамперед Законом СРСР «Про державний нотаріат» (Zakon, 1973). Його дія фактично

поширювалася на територію України до грудня 1993 р. Законодавча ідея щодо врегулювання відносин у сфері нотаріальної діяльності засновувалася на тому, щоб нормативно забезпечити модель її здійснення шляхом закріплення таких її складників:

1) єдиної державницької системи нотаріату, що була представлена органами і посадовими особами, що вчиняють нотаріальні дії (ст. 3), тим самим становлячи основу механізму здійснення нотаріальної діяльності. До системи таких органів і посадових осіб, що становлять основу нотаріату, законодавчо були віднесені державні нотаріальні контори, виконавчі комітети рад народних депутатів, консульські заклади СРСР, які вчиняють конкретні нотаріальні дії, а також окремо закріплювався правовий статус посадових осіб щодо посвідчення заповітів і довірностей, які прирівняні до нотаріально посвідчених (ст.ст. 10–13);

2) кола повноважень суб'єктів нотаріальної діяльності щодо посвідчення угод (договорів, заповітів, доручень тощо); вживання заходів націлених на охорону спадкового майна; видачі свідоцтва про право на спадщину, свідоцтва про право власності на частку в загальному майні подружжя; накладення заборони відчуження житлового будинку; засвідчення вірності копій документів і виписок із них; засвідчення справжності підпису на документах; засвідчення вірності перекладу документів з однієї мови на іншу тощо;

3) підстав та порядку вчинення нотаріальних дій (ст. 6), а також правил учинення нотаріальних дій (місце, час, строки, порядок встановлення особи та перевірки її дієздатності, можливість витребування відомостей і документів, необхідних для вчинення нотаріальних дій, установа наявності обмеження в праві вчинення нотаріальних дій та ін. – Розділ III);

4) функціонального призначення державного нотаріату, що виявляється у завданнях, які на нього покладаються, а саме: а) охорона соціалістичної власності, прав і законних інтересів громадян, державних установ, підприємств і організацій, колгоспів, інших кооперативних та інших громадських організацій; б) зміцнення соціалістичної законності та правопорядку; в) попередження правопорушень шляхом правильного і своєчасного посвідчення договорів та інших угод; г) оформлення спадкових прав; г) учинення виконавчих написів та інших нотаріальних дій.

Зазначене правове забезпечення нотаріальної діяльності фактично відображає механістичний підхід, оскільки націлене на організа-

цію функціонування нотаріату як самостійного механізму здійснення юридично значимої діяльності з метою досягнення правового результату. Складниками такого механізму були суб'єкти нотаріальної діяльності, їх системна побудова, коло повноважень, підстави, умови та порядок учинення нотаріальних дій, правові наслідки, що настають за результатами вчинення нотаріальних дій, і т. п.

Аналогічний підхід був застосований і на республіканському рівні та втілений у положеннях Закону УРСР «Про державний нотаріат» (Закон, 1974). Складниками механізму здійснення нотаріальної діяльності, що отримали правове забезпечення у положеннях зазначеного законодавчого акту, були завдання державного нотаріату, що пов'язувалося з досягненням таких правових результатів, як правова охорона власності, прав і законних інтересів суб'єктів права, зміцнення законності і правопорядку, профілактична функція щодо запобігання правопорушенням. Окрім того, закріплювалися засоби реалізації завдань нотаріату, що включали в себе: правильне і своєчасне посвідчення договорів та інших угод; оформлення спадкових прав; учинення виконавчих написів та вчинення інших нотаріальних дій. Виходячи зі змісту Закону УРСР «Про державний нотаріат», законодавець так само зберігає підхід до правового забезпечення нотаріальної діяльності з погляду механізму її здійснення. Зокрема, вказаним законодавчим актом було закріплено: завдання державного нотаріату (ст. 1); органи і службові особи, які вчиняють нотаріальні дії (ст. 3), та порядок їх формування (ст. 5); нотаріальні дії, на вчинення яких уповноважені суб'єкти нотаріальної діяльності (ст.ст. 13–16); правила вчинення нотаріальних дій (ст.ст. 17–33) та ін.

Із метою посилення правового забезпечення механізму здійснення нотаріальної діяльності на підзаконному рівні, відповідно та на виконання положень Закону УРСР «Про державний нотаріат» було посилене правове забезпечення процесуальних засад здійснення нотаріальної діяльності та закріплено порядок учинення нотаріальних дій у вигляді Інструкції про порядок учинення нотаріальних дій державними нотаріальними конторами Української РСР, затвердженої Наказом Міністерства юстиції УРСР від 31.10.1975 (Instrukciia, 1975), та Інструкції по діловодству в державних нотаріальних конторах Української РСР, затвердженої Наказом Міністерства юстиції УРСР від 30.04.1975 (Instrukciia, 1976). Указані нормативно-правові акти були чинними на момент проголошення незалежності України і,

як ми зазначали вище, зберегли свою чинність на підставі Закону України «Про правонаступництво України».

Окрім того, правове забезпечення нотаріальної діяльності станом на день проголошення незалежності України було представлено широким колом інших законодавчих актів радянського періоду, дія яких була поширена як за територіальною ознакою – на територію новоутвореної держави Україна, так і за темпоральною ознакою, тобто було надано переживаючий характер дії відповідним актам держави, яка припинила своє існування, – СРСР. До таких актів, які хоча й опосередковано стосуються механізму здійснення нотаріальної діяльності, проте визначають окремі аспекти вчинення тих або інших нотаріальних дій, відносяться Цивільний кодекс УРСР (ст.ст. 47, 65, 177, 184, 185, 227, 244, 426, 558, 559, 561); Цивільно-процесуальний кодекс УРСР (ст. 40); Земельний кодекс України (ст. 18); Закон УРСР «Про мови в Українській РСР» (ст. 20); Кодекс про шлюб та сім'ю України (ст.ст. 23, 105, 145) та ін.

Указаний перелік не є вичерпним, окрім того, слід відзначити, що подальший розвиток законодавчого забезпечення нотаріальної діяльності лише розширювався та посилювався, що відбувалося шляхом внесення відповідних змін і доповнень до положень законодавчих актів, прийнятих за часів існування СРСР та УРСР. Таким чином, до 1993 р., коли був прийнятий Закон України «Про нотаріат», фактично було збережено радянське правове забезпечення нотаріальної діяльності в Україні, коли система нотаріату, повноваження суб'єкта нотаріальної діяльності були збережені за форматом, який існував у Радянському Союзі, що доводить його:

1) виключно державницький характер, що не допускало можливості існування інших форм власності в системі нотаріату;

2) заснованість на засадах субординації та його підпорядкованості системі органів юстиції;

3) збереженість латинського типу нотаріату, що був характерним і для нотаріату часів існування Радянського Союзу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проголошення незалежності України визначило вимогу формування власної системи нотаріату та механізму нотаріальної діяльності як такого, що притаманний новоутвореній державі, де функціонує власне законодавство, формується власна правова система, а нотаріат займає самостійне місце в системі інституцій професійної юридичної діяльності в незалежній Україні. Із прийняттям Закону

України «Про правонаступництво України» було збережено не лише радянський підхід до правового забезпечення нотаріату та нотаріальної діяльності, а й інституційну модель радянської системи нотаріату, яка на той час являла собою виключно систему державного нотаріату з чіткою вертикальною системою функціонування, існуванням суворого інституційного підпорядкування та міністерського управління. З огляду на зазначене, в Україні не лише зберігала чинність радянська модель правового забезпечення нотаріату та нотаріальної діяльності, а й інституційна модель нотаріату шляхом законодавчого визнання їхнього правового статусу та продовження можливості здійснювати ними відповідні нотаріальні функції. У результаті правового забезпечення нотаріальної діяльності

в Україні в межах окресленого нами періоду було представлено радянською моделлю, що ґрунтувалася на моделі механізму здійснення нотаріальної діяльності, який включав у себе правове закріплення: 1) системи суб'єктів нотаріальної діяльності та їхнього правового статусу (повноваження, відповідальність тощо); 2) процесуальних аспектів здійснення нотаріальної діяльності (підстави, умови та порядок учинення нотаріальних дій, правові засоби гарантування здійснення нотаріальної діяльності тощо); 3) юридичного значення результатів нотаріальної діяльності (правова характеристика нотаріальних актів, їх значення для правової сфери життєдіяльності суб'єктів, можливості гарантування та захисту прав і законних інтересів суб'єктів права тощо).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Постанова Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» від 24.08.1991 № 1427-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>.
2. Закон України «Про правонаступництво України» від 12.09.1991 № 1543-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>.
3. Закон СССР «О государственном нотариате» от 19.07.1973. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?base=ESU;n=1610;req=doc>.
4. Закон УРСР «Про державний нотаріат» від 25.12.1974 № 3377-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3377-08>.
5. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій державними нотаріальними конторами Української РСР, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 31.10.1975 № 45/5. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v45_5323-75.
6. Інструкція по діловодству в державних нотаріальних конторах Української РСР, затверджена Наказом Міністерства юстиції УРСР від 30.04.1976 № 22/05. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v2_05323-76.

REFERENCES:

1. Postanova Verkhovnoї Radi URSS «Pro progoloshennia nezalezhnosti Ukraїni» [On the proclamation of independence of Ukraine] vid 24.08.1991 roku № 1427-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>. [in Ukrainian].
2. Zakon Ukraїni «Pro pravonastupnitctvo Ukraїni» [On Succession of Ukraine] vid 12.09.1991 r. № 1543-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>. [in Ukrainian].
3. Zakon SRSR «O gosudarstvennom notariate» [On State Notary] ot 19.07.1973 goda. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?base=ESU;n=1610;req=doc>. [in Ukrainian].
4. Zakon URSSR «Pro derzhavnii notariat» [On State Notary] vid 25.12.1974 roku № 3377-VIII/ URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3377-08> [in Ukrainian].
5. Instruktsiia pro poriadok vchinennia notarialnikh dii derzhavnimi notarialnimi kontorami Ukraїnskoї RSR [Instruction on the procedure for performing notarial acts by state notary offices of the Ukrainian SSR], zatverdzhena Nakazom Ministerstva iustitcii Ukraїni vid 31.10.1975 roku № 45/5. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v45_5323-75. [in Ukrainian].
6. Instruktsiia po dilovodstvu v derzhavnikh notarialnikh kontorakh Ukraїnskoї RSR [Instruction on record keeping in the state notarial offices of the Ukrainian SSR], zatverdzhenoї Nakazom Ministerstva iustitcii URSSR vid 30.04.1976 roku № 22/05. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v2_05323-76. [in Ukrainian].